

مکتبها

جلال، در یک نگاه

نگاهی کوتاه به زندگی، آثار و سبک جلال آل احمد

جلال آل احمد در سال ۱۳۰۲ ش در تهران، در خانواده‌ای مذهبی متولد شد. پس از گذراندن تحصیلات و فارغ‌التحصیلی از دانشسرا، به کار معلمی پرداخت. او همواره به فعالیت‌های فرهنگی و سیاسی علاقه نشان می‌داد و از سال ۱۳۲۳ ش مدتی به زندان افتاد. آل احمد تا پایان عمر معلمی مبارز و نویسنده‌ای اجتماعی باقی ماند و در سال ۱۳۴۸ ش درگذشت. آثار آل احمد عبارتند از:

۱. ترجمه‌ها: بیگانه، اثر آلبر کامو، بزگشت از شوروی، اثر آندره ژید، تشنگی و گشنگی و کَرگن، هر دو اثر اوژن یونسکو.
  ۲. کتاب‌های نظری: غرب‌زدگی، ارزیابی شتاب‌زده، هفت مقاله، سه مقاله دیگر و خدمت و خیانت روشنفکران.
  ۳. سفرنامه‌ها: سفرنامه اسرائیل، شوروی، آمریکا و حسی در میقات که سفرنامه حج اوست.
  ۴. تک‌نگاری‌ها: معروف‌ترین آنها اورزان، خارک: در یتیم خلیج فارس و تالت‌نشین‌های بلوک زهرآ.
  ۵. داستان‌ها: که نخستین آنها با نام زیارت در سال ۱۳۲۴ ش در مجله سخن به چاپ رسید. آل احمد در همین سال مجموعه دید و بازدید را منتشر کرد. در سال ۱۳۲۶ ش از رنجی که می‌بریم را با تأثیر از باورها و شعارهای حزب توده و فشارهای تحمل‌نکردنی و سختگیرانه حکومت بر کارگران و فعالان سیاسی نوشت. سپس مجموعه داستان‌های سه‌تاز (۱۳۲۷ ش) و زن زبادی (۱۳۳۱ ش) را منتشر کرد و در آنها نادانی و فقر مردم ضعیف را به تصویر کشید. سرگذشت کندوها (۱۳۳۳ ش) و داستان بلند مدیر مدرسه (۱۳۳۷ ش) را منتشر کرد که مدیر مدرسه در حقیقت مهم‌ترین و بحث‌انگیزترین کتاب در میان آثار داستانی اوست. پس از آن نیز نون والقلم (۱۳۴۰ ش) و نفرین زمین (۱۳۴۸ ش) را نوشت.
- شهرت آل احمد، علاوه بر داستان‌هایش، در مقاله‌نویسی او نیز هست؛ مقالات سیاسی - اجتماعی و تک‌نگاری‌هایی که در معرفی آثار او نام بردیم، انتشار کتاب‌های خدمت و خیانت روشنفکران و غرب‌زدگی، آل احمد را به عنوان روشنفکری آگاه و نویسنده‌ای هوشیار به مردم معرفی کرد.

فعالیت‌های سیاسی و ادبی آل احمد، همیشه همراه و همگام با هم جریان داشت. در همان زمان که گرایش‌های سیاسی، او را به طرف حزب توده می‌کشاند، گرایش‌های ادبی نیز او را به سوی رشته ادبیات فارسی در دانشگاه برد. در هنگام اوج‌گیری فعالیت‌های حزبی، که او از یک عضو ساده حزب توده به عضویت کمیته حزبی تهران و نمایندگی کنگره رسید، انتشار دو مجموعه داستان دید و بازدید و از رنجی که می‌بریم، حاصل افزایش گرایش‌های ادبی او، همگام با افزایش فعالیت‌های سیاسی است؛ داستان‌هایی که نام آنها به خوبی اندیشه‌ها و انگیزه‌های نویسنده را آشکار می‌کند؛ دید و بازدید از اجتماع و رنج بردن از آن همه نابسامانی در اوضاع و احوال آدم‌ها و ناسازگاری‌ها و سیاست‌بازی در اندیشه و عملکرد نیروهای حزبی. به طور کلی، حضور آل احمد، به عنوان نظریه‌پرداز سیاسی - اجتماعی، همواره در داستان‌هایش احساس می‌شود و جریان حوادث و عملکرد شخصیت‌ها را به سویی می‌کشاند که سرانجام به اثبات عقایدش می‌انجامد.

آنچه در آثار اولیه آل احمد به چشم می‌خورد، تردیدی است که او در مسائل اعتقادی داشت. اگرچه در آثار بعدی او از حساسیت وی نسبت به مسائل دینی کاسته می‌شود و گاهی به نظر می‌رسد که با مذهب بیگانه شده است، اما تزلزل فکری او درباره اعتقادات، تا پایان عمر ادامه می‌یابد؛ هرچند از حدود سال ۴۰، دوباره به مذهب و مسائل مذهبی گرایش یافت.

در میان قصه‌های بلند آل احمد، مدیر مدرسه بیشتر مورد توجه و نقد و بررسی قرار گرفته است. مدیر مدرسه تجسمی از جنبه‌های منفی نظام آموزشی دولت آن روز ایران در سطح محلی و ابتدایی است. داستان، ماجرای معلمی است که به مقام مدیری مدرسه می‌رسد و با معلمان و دانش‌آموزان و خانواده‌های آنان آشنا می‌شود و کم‌کم به مشکلات و سختی کار پی می‌برد، تا اینکه با دو حادثه مهم دستگیری یکی از معلمان و تصادف معلم دیگر، نیرو و تحمل خود را از دست می‌دهد و سرانجام با مشکلات دیگری که بین دو دانش‌آموز پیش می‌آید، از کار کناره‌گیری می‌کند و با همه آرمان‌هایی که در سر داشت، کارش به شکست می‌انجامد. این داستان به دلیل جهت‌گیری بی‌سابقه و واقع‌گرایانه آل احمد و توانایی او در نشان دادن مسائل و مشکلات جامعه همراه با انتقاد اجتماعی و فرهنگی با نثری ساده و روان، جایگاهی خاص در قصه‌نویسی ایران دارد.

در داستان بلند سرگذشت کنده‌اوضاع سیاسی و اجتماعی ایران در سال‌های ملی شدن صنعت نفت را با بیانی افسانه‌ای و تمثیلی از زندگی و مهاجرت اعتراض‌آمیز زنبورهای یک کندو نشان می‌دهد. در رمان نون والقلم بار دیگر برای بیان اوضاع اجتماعی و شکست چپ‌گرایان، از قالب قصه‌ها و افسانه‌های کهن استفاده می‌کند.

نفرین زمین هم یکی دیگر از قصه‌های بلند آل احمد است که از نظر روایت و سبک و هدف انتقادی‌اش می‌تواند ادامه مدیر مدرسه به شمار آید. در این رمان، که از نخستین رمان‌های روستایی در ادبیات معاصر ایران است، شخصیت اصلی و راوی داستان که معلم یک روستاست، تحولات روستاها را در زمان اصلاحات ارضی گزارش می‌دهد. مجموعه پنج داستان (۱۳۵۰ش)، شامل داستان‌هایی از دوران کودکی نویسنده و نشانگر توفیق او در به‌کارگیری اصول داستان‌نویسی نوین است.

آخرین اثر آل احمد، زندگینامه‌اش با عنوان سنگی بر گوری است که در سال ۱۳۶۰ش به چاپ رسید. ویژگی‌های آثار آل احمد را می‌توان بدین گونه برشمرد:

۱. در بیشتر داستان‌های او، بویژه در نون والقلم، نفرین زمین و مدیر مدرسه، شکست و بدبینی وجود دارد. در مدیر مدرسه، آقای مدیر استعفا می‌کند؛ در نون والقلم داستان با شکست قلندران پایان می‌یابد و در نفرین زمین، آقای معلم روستا را ترک می‌کند.

۲. اندیشه بازگشت به سنت‌ها و فرهنگ خودی، بر بیشتر آثارش حاکم است.

۳. آثار آل احمد از نظر محتوا و درون‌مایه، پُر بار است؛ اما از نظر تکنیک اشکالاتی دارد؛ مثلاً عناصر غیرداستانی را در داستان‌هایش به کار می‌گیرد و تکرار در آثارش زیاد است. مضمون‌های اصلی داستان‌های بلند آل احمد را می‌توان در کتاب‌های غرب‌زدگی و خدمت و خیانت روشن‌فکران یافت.

۴. داستان‌های وی بیشتر متناسب با اوضاع زمان خود اوست. از داستان‌هایش می‌توان به نظریه‌های سیاسی و اجتماعی و مذهبی او پی برد. در حقیقت، داستان‌ها وسیله‌ای برای بیان اندیشه‌های آل احمد و انتقاد او از اوضاع اجتماعی است.

۵. آل احمد نویسنده‌ای برون‌گراست. البته او در بررسی درونی شخصیت‌ها هم ناتوان نیست؛ چنان‌که در زن زیادی و گناه به خوبی از عهده این کار برآمده است.

۶. آثار آل احمد از بُن‌مایه‌های رمانتیک و جاذبه‌های عشق و عاشقی خالی است؛ تا آنجا که در هیچ یک از داستان‌های او نمی‌توان اثری از عشق بین زن و مرد را دید.

۷. جلال در شخصیت‌پردازی داستان‌هایش، بجز یکی دو اثر، مانند مدیر مدرسه، موفق نیست و شخصیت‌های داستان‌های او چنان ساخته و پرداخته نشده‌اند که بتوانند در ذهن بمانند و اثر بگذارند.

۸. داستان‌های آل احمد بیشتر حادثه‌ای است و بعضی از آنها که جنبه سیاسی به خود می‌گیرند، بافت تمثیلی - سمبولیک دارند؛ مانند نون والقلم.

۹. شخصیت داستان‌های کوتاهش، عموماً یک نفر است.

۱۰. برخلاف هدایت، آل احمد ستیز با سختی‌ها را در مبارزه و مقاومت می‌داند، نه در خودکشی.

۱۱. نثر او نثری است دارای ایجاز، آمیخته‌ای از نثر کهن و زبان محاوره‌ای امروز. او موفق شد بیشترین معانی را با کوتاه‌ترین و ساده‌ترین جملات منتقل کند. نثر پُر شتاب و بریده‌او، که به نثر تلگرافی مشهور شده است، بویژه در مدیر مدرسه به کمال رسید و بسیاری را به تقلید از او واداشت و تحت تأثیر خود قرار داد.